

# Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Utasi Csaba

## Korhoz kötött teljességigény

Bori Imre: *József Attila költészete*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005

Évtizedekkel ezelőtt lábra kapott a hír, hogy doktori értekezését Bori Imre József Attila költészetéről szeretne volna írni, hozzá is fogott a munkához, ebbéli igyekezete azonban akadályokba ütközött. A hír, bár írói körökben elég nagy port vert fel, mendemonda maradt, hisz Bori Imre publikált dolgozatai között sem akkor, sem később nem lehetett olyanokat fellelni, amelyek a költői mű monografikus feldolgozásának igényéről és jegyeiről tanúskodtak volna. Elsősorban talán épp ez a körülmény okozta, hogy irodalmi körökben felfokozott érdeklődés támadt kötetünk kézírata iránt, amikor az nemrég a hagyatékból előkerült.

(*A megírás indítékai*) Az ötvenes évek végén, a nagytanulmány keletkezésének idején, Bori Imre úgy látta, hogy a modern magyar irodalom alakulástörténetében József Attila „központi helye” immár vitathatatlan. Azok a nézetek ugyanis, amelyek „más költőket (Ady Endre, Babits Mihály, Erdélyi József, Illyés Gyula) helyeztek elébe és fölébe, lassan háttérbe szorulnak, és mind jobban meggyőződéssé lesz, hogy József Attila életműve fejezi ki legtökéletesebben, legnagyobb művészi szinten” a XX. századot. Ennek ellenére, jegyzi meg Bori Imre, a helyzet mélyen paradoxális, hiszen ha a mű utóéletére pillantunk, alig láthatunk mást, mint azon „meg nem értéseknek, félremagyarázásoknak, elferdítéseknek sorozatát”, amelyek az életművet már a költő életében is kísérték. A háború után ugyanis, tekintettel arra, hogy az opust „nem lehetett beilleszteni azokba a sémákba, amelyeket az ötvenes évek kezdetén a szocialista realizmust hirdető irodalompolitika kidolgozott”, az életmű egésze problematikussá vált. A költő munkáinak kritikai kiadása meg-

kezdődött ugyan, a műveivel való foglalkozás azonban mind gyérebb eredményeket hozott. Annál inkább, mert számos József Attila-vers fényévekre esett az ún. haladó hagyományoktól, következésképp az irodalmárok vagy mélyen hallgattak róluk, vagy általános szólamokat hangoztattak velük kapcsolatban, de megérteni és valós nagyságukban felmérni nem merték őket.

A költő megítélése tekintetében az „1956-os októberi események után” állt be jelentősebb fordulat. Egyesek most már a XX. század legnagyobb magyar szellemeinek lelki rokonaként emlegették a költőt, ugyanakkor azonban még mindig nem mérték fel „mint azokkal egyenrangú társat”. Épp ezért József Attila változatlanul „a jövő költője, a nyílt titok, a nagy és friss, irányt mutató lehetőség”.

Bori Imre tehát egyfelől hathatósan hozzá szeretett volna járulni a költői életműhöz tapadt meg nem értések, félremagyarázások és ferdtések leleplezéséhez, másfelől pedig a „nyílt titok” értékteremtő megközelítéséhez, még ha tudván tudta is, hogy munkája során csak szerény csapást vághat a „költőhöz vezető út sok bozótján és folyondárjain át”.

(*A pálya globális képe*) Az előszó után Bori Imre a zsenékre vet pillantást, majd az első kötetet, a *Szépség koldusát* fürkészi, amely a költészet polgárának, a Szépség alattvalójának mutatja a költőt, azt a benyomást keltve, mintha ezek a versek nem is az „ellenforradalom gőzében fuldokló magyar társadalomban keletkeztek volna”. Az ifjú József Attila ugyanis ragyogó érzéssel elsajátította a költőelődök poétikai eszközeit, s ezeknek birtokában megismételte a „magyar költészet elmúlt ötven évének fejlődését”, később pedig, amikor már a maga hangját kereste, a szürrealizmus és a marxizmus hatott rá döntően.

Érdekes módon Bori Imre ekkor még érintőlegesen sem veti föl József Attila expresszionizmusának kérdését. „Kassáktól én igen távol állok, mondhatnám nincs hozzá semmi közöm” – írta a költő Jolánnak 1926 júniusában, s Bori Imre talán épp ezt az információt találta mértékadónak. A Kassáktól való költői elhatárolódás ekkorra már csakugyan megtörtént, ez azonban nem feledtetheti József Attila korábbi expresszionista kísérleteit, amelyek közül nem egyet éppen Kassák folyóiratában, a bécsi *Mában* szeretett volna közlésre. Bori Imre ezekkel a versekkel majd csak tíz év múlva, *A szecessziótól a dadáig* című avantgárdtörténeti kötetében foglalkozik részletesen.

A pályakép rajzolatása közben Bori Imre egész sor olyan észrevételt rögzít, amely nem annyira újdonsága, hanem inkább az *eszmélkedés irányja* következtében ma is megfontolandónak látszik. Rámutat, hogy József Attila nem volt a szürrealizmus fenntartás nélküli híve, nem követte az „irányzat szélsőséges stilisztikáját”, ehelyett megkereste „racionális magvát, amelynek segítségével új költői értékeket lehet teremteni”. A szürrealizmus kétségkívül felszabadítólag hatott költői természetére: megnyitotta képzeletét, finomított

ta asszociatív képességeit. Emellett a szürrealizmus révén fedezte fel a népit, s a népivel nemesítette meg szürrealizmusát, mert csak így tudta a maga versalkotó módszerét megtalálni. Ennek illusztrálására *A kanász* és a *Medvetánc* példáját említi, amely versekben nyoma sincs a népiesek gyakran érzékenységbe hajló hangjának. Míg a népiesek versei rendszerint népdalutánzatnak látszanak, addig József Attilának ez a két verse eredeti költeményként hat. A „szellemisségnek, képzeletnek ugyanaz a csillogása” van ugyan rajtuk, akár a népi eredetű szövegeken, de „egy pillanatig sem tűnnek népi alkotásnak”.

A marxizmusnak József Attilára gyakorolt hatását úgyszintén körütekintően tárgyalja. Kiemeli, hogy amikor költőnk az illegális magyar párt tagja lett, költői eszményképének nemigen tudott érvényt szerezni, hiszen a párt hivatalos irodalompolitikája „akkor már a szovjet irodalom szélsőséges proletkultos eszméit írta elő költőinek”. Míg a párt vezetősége a sztálinista tantételeket és „esztétikai” elveket tartotta követendőnek, addig József Attila a „fiatal Marx és Engels, Hegel és Feuerbach művei” felé tájékozódott. Elsősorban az elidegenedés marxi elmélete foglalkoztatta, amely a korabeli Szovjetunióban a szó szoros értelmében elsikkadt. Nem véletlen hát, hogy a munkáséletéről mindennemű eszményítés nélkül, tárgyilagosan kívánt beszélni. Kerülte a végsőkig öntudatos, masszívan optimista proletárfigurákat, s inkább annak a munkásnak alakját festegette, aki a kapitalizmus adottságai között a „tárggyá, géppé, embertelenné válás mind mélyebb poklába jut”.

A párthoz való csatlakozása után, igaz, agitatív verseket is publikált, ezek azonban – s itt Bori Imre a *Tömeg*, a *Szocialisták* és a *Lebukott* című verset említi – az ügyes verskezelésen s néhány fordulatot kívül nemigen tanúskodnak költői fogantatásról, lévén hogy bennük az agitáció háttérbe szorítja az alkotót. Ezeknek a verseknek legnagyobb hibája tulajdonképpen az, hogy a lírai én személytelen közvetítője marad a szövegbe foglalt meglátásoknak. Aprópénzre váltja a filozófiát, s a munkások egyszerűbb rétegei számára is elérhető szinten akarja „megmagyarázni” a marxizmus néhány alaptételét.

Ezzel a verseléssel azonban gyorsan felhagy majd, mert a marxizmus emberi tartalma sokkal inkább érdekli, mint a mindennapi küzdelem, amely eltakarja a „közgazdasági vonatkozásokban megjelenő emberit”. József Attila ugyanis olyan forradalmár, aki csak azért vállalja a harcot, mert rákényszerítik a körülmények, szívében azonban „már a jövő embere, a szeretet világa él”.

(*Pontatlanságok*) A monográfiát, különösen néhány apróbb részlet tekintetében, tárgyi tévedések tarkítják. Egy helyütt azt olvassuk, hogy a költő 1926. október 15-én keltezett párizsi levelében „nővéreinek a szürrealizmus elméletét fejtegeti”. Erről azonban szó sincs. A levélben József Attila közli, szeretné, ha a szótárból tanult francia szavak valamilyen kapcsolatba állnának össze előtte, épp ezért verseket próbál olvasni – szürrealistákat és klasszikusokat egyaránt. Később pedig, most már a szürrealizmus említése nélkül, megállapítja, hogy a „művészetek egyre jobban felszabadítják az új asszociá-

ciós lehetőségek érzékelhetőségét”. Fölösleges lenne bizonygatni, hogy a modern művészetek által felszabaduló *új asszociációs lehetőségek* korántsem csak a szürrealizmus gyakorlatát határozzák meg. Másutt Bori Imre úgy véli, hogy a költő a „*Párbeszéd*”ben Fazekas Mihály *Lúdas Matyijának* népi hexameterével kísérletezik”, holott az ihlető minta egy Theokritosz-utánzónak *Szerelmes párbeszéd* című verse volt. Megint másutt az *Óda* első részének „lankás dunántúli táj”-ról esik szó, annak ellenére, hogy néhány bekezdéssel korábban az „elfutó Szinva-patak” is része az értelmezésnek.

Ezek és az ezekhez hasonló kisebb pontatlanságok, bár azonnal szembe-tűnnek, nem bolygatják meg jelentősebben a monográfia szövegét. Akadnak itt azonban olyan megállapítások is, amelyek, ha igazak volnának, nagymértékben módosítanák József Attila életének és pályájának képét. Bori Imre pl. úgy tudja, hogy a költő 1926-tól 1932-ig terjedő hét éve a „Magyarországi Kommunisták Pártjával való szoros együttműködés, munka hét esztendeje”. Az igazság ezzel szemben az, hogy József Attila csak jóval később, nagy kerülőutak árán talált rá a párthoz vezető útra. 1926. február elején, amikor átmenetileg egy bécsi „hakenkreuzler Studentenheimben” lakik, ahol a legkülönbözőbb „szociálista és anarchista tanokat” tanulmányozhatja, a következő lelkes szavakkal zárja Espersit Jánosnak írt levelét: „Különböben pedig éljen a szindikálizmus útján létrehozandó kollektív lelkű emberiség anarchiája!” Egy évvel később, Párizsban, mint Fábry Zoltánnak írt emlékezetes leveléből tudjuk, még mindig az anarchizmussal barátkozik, s tagja lesz az Union Anarchiste-Communiste nevű szervezetnek. S hazatérte után, olykor szélső pontokat érve el, útkeresése tovább tart. *Emlékezés József Attilára* című írásában Komlós Aladár elmondja, hogy valamikor 1928-ban baráti társaságuk hajnaltájt vetődött haza Vágó Mártáéktól. Amint mendegéltek a pesti utcákon, a „világnézetileg még meg nem állapodott, bizonytalanul keresgélő, minden új elmélet befogadására kész” József Attila egyszer csak szokott élenkségével fejtegetni kezdte „friss antiszemita nézeteit”. Előbb Ignotus Pál és Komlós Aladár felelgetett neki, aztán Illyés Gyula vette át a szót, és hathatósan cáfolgatta a költő újonnan szerzett elveit. „Attila – fűzi hozzá Komlós Aladár – nagyon gyorsan, néhány hét (vagy hónap?) alatt ki is lábott a betegségből, nyoma sem maradt benne.”

József Attila szerelmi költészetének kései szakaszát tárgyalva Bori Imre úgyszintén meglepő pontatlanságot tesz hangsúlyossá. Úgy véli, hogy a költő életében és műveiben Szántó Judit után nyomban Flóra következett, minek következtében teljes mértékben összekuszálódnak a tények. Ha ugyanis a „közbülső” Gyömrői Editről nem veszünk tudomást, akkor a hozzá írt versek olykor átkozódásig fokozódó kitörései csakis Juditra vonatkozhatnak. S a monográfia szerint vonatkoznak is! Bori Imre szerint az *...aki szeretni gyáva vagy* című versben a költő „vádloán átkozódva mondja meg, mit nem kapott meg Judittól”. Az *Elmaradt ölelés miatt* címűben az fakasztja „szenvedélyes

átkozódásra”, hogy Judit nem ment el egy találkára, a *Nagyon fáj*ban pedig Judit emléke ébreszti fel benne a magányosságot.

Nehéz lenne pontosan megnevezni, mi is okozhatta ezt a rövidzárlatot. Talán a *Judit*, amely – ha a versek keletkezésének időrendjét tartjuk szem előtt – a Gyömrői-versek közé ékelődik. Ez sem elégséges magyarázat azonban, hiszen a *Judit* teljes mértékben elüt a Gyömrői-versektől. „Ha varrsz, se varrhatod meg közös takarónk, / ha már szétesett.” – üzeni a versben a lírai szubjektum, majd záradékuhoz hozzáfűzi: „Hideg csillagok égnek tar fák ága közt. / Merengsz még? Aludj, / egyedül alszom én is. Huzódkodj össze / s rám ne haragudj.” A méltóságteljes, kissé elégikus búcsúzkodásnak ez a hangja a szó szoros értelmében kizárja a Gyömrői-versek zaklatott hangját.

(*A belelátás pillanatai*) A versértelmezés, mint ismeretes, mindig kockázatos, hiszen egy-egy költemény rejtettebb dimenziói, nehezen megvilágítható részletei, talányos fordulatai könnyen megtéveszthetik az értelmezőt, arra csábítva őt, hogy bizonyíthatatlan összefüggéseket tárjon fel. Bori Imre tudatában volt a veszélynek, épp ezért, ha egy-egy vers elemzése során bonyolult komplex képekig jutott el, ahelyett, hogy találgatásokba bocsátkozott volna, a versbe foglaltak egyszerű átmesélésére vállalkozott. Ennek ellenére néhány helyen mégsem tudott ellenállni a kísértésnek.

A *Téli éjszaka* értelmezése során idéz a versből („Milyen vitrinben csillognak / ily téli éjszakák?”), majd váratlanul a következő kommentárt fűzi hozzá: „A tél érzékletes képe és urak kegyetlen világának gondolata egyszerre csap ki a képből.” Hogy miért asszociált itt az „urak kegyetlen világa”-ra, az most már örök időkre rejtély marad. Ennél is meghökkentőbb azonban, amit a *Külvárosi éjbe* lát bele. „Egy macska kotor a palánkon / s a babonás éjjeli őr / lidércet lát, gyors fényjelet, –” – idézi a verset, majd a szerencsétlen babonás proli alakjától elvonatkoztatva, vaskos ideológiai következtetést von le: „A kapitalizmus nagy gazdasági rendszere, politikája, államélete látja ezt a »lidércet«, amely nyomja és nem hagyja aludni.”

(*Túlzások*) A monográfia érdekes módon nemegyszer a semmivel sem indokolható túlzás térségébe téved. „Juhász Gyula a maga osztályhelyzetéből fakadó látását, stílusát kényszerítette a fiatal költőre” – olvashatjuk a kötet elején, ezt a *marxizáló* ítéletet azonban nem lehet mihez kötni. Ismeretes, hogy a fiatal József Attila előbb levélben kereste fel Juhász Gyulát, majd Makóról begyalogolt hozzá Szegedre, hogy versei publikálása ügyében a segítségét kérje, mint ahogy ismeretes az is, hogy a „magyar bánat” szegedi poétája lelkesült előszót írt a *Szépség koldusához*. Nem nehéz belátni, hogy mindennek az égvilágon semmi köze ahhoz, amit *kényszerítésnek* lehetne nevezni. S ha már itt tartunk, hadd említsem meg, hogy a monográfia nagy nyomatókkal hangsúlyozza, miszerint Juhász Gyula „végső fokon osztályok helyett az embert látta csupán”, ami arról tanúskodik, hogy Bori Imre ekkor

még nem érlelte meggyőződéssé: a költői mű esztétikai hírértéke véletlenül sem az ideológiai tájékozódásnak, sokkal inkább a tehetségnek függvénye.

A monográfiának meg-megismétlődő állítása, hogy József Attila *legyőzte* a polgári költészetet, *leszámolt* a polgári költészettel, sőt *megsemmisítette* azt. Nem tudni, hogy Bori Imre mit is értett polgári költészetten, ha azonban szem előtt tartjuk a dolgozat keletkezésének Jugoszláviában is szigorú időszakát, aligha lehet kétséges, hogy a jelzős szerkezet alkalmazásakor elsősorban eszmei tartalmakra gondolt. De még ha így volt is, akkor sem érthető, hogy valamely költő miért és főleg miként semmisíthetné meg költőtársai vagy elődei műveit.

Ezen a téren Bori Imre talán mégis *Az Istenek balnak, az ember él* című Babits-ellenes pamflet s az úgyszintén Babitsot gúnyoló *Egy költőre* című vers értelmezésekor megy el legtovább. Minthogy József Attila a „régii tartalmak vagy régii költői formák megsemmisítését akarta elvégezni”, bizonygatja, a pamfletben és a versben egyrészt Babits költészetét támadja, másrészt pedig a már létjogosultság nélküli „polgári költészet bírálata”-ra vállalkozik. A tények azonban másról beszélnek. A pamflet, amely nemcsak Babits verseinek világát teszi meg gúny tárgyává, hanem túlfokozott indulatossággal Babitsot, az embert is gyalázza, sárral dobálja meg, sziporkázó rokonszenvvel szól Ady, Juhász Gyula, Kosztolányi költészetéről, mintegy jelezve, hogy a titánkodás korántsem az ún. polgári költészet egészét veszi célba. Hogy tehát szó sincs valamiféle „megsemmisítő” szándékról, amit mi sem bizonyíthat jobban, mint hogy József Attila néhány évvel később Kosztolányi „gazdag művészeté”-t méltatja majd, emellett pedig megírja [*Magad emésztő...*] című versét is, amelyben a szó szoros értelmében megköveti Babits Mihályt, s amelyre Bori Imre érthető módon nem tér ki.

(*A marxizmus mint abszolút érték*) A monográfiának talán legmeglepőbb sajátja, hogy Bori Imre marxista pozícióból hozza meg ítéleteit. Nem pusztán arról van szó, s ez talán az eddigiekből is kitetszik, hogy a „társadalmi” elvárásnak engedelmessé a marxista frazeológia olyan közhelyeit is alkalmazza, amilyen az *osztályharcos humanizmus, az osztályharc új és végső szakasza, haladó értelmiségi, történelmi szükségszerűség* stb., hanem arról is, hogy az autentikus marxista tanok igazságtartalmát *kikezdehetetlennek* véli. Ez okból állapíthatja meg, hogy a költő 1932-re „tisztázta világnézete minden kérdését”, hiszen a „marxizmus tanítása nyomán a világ, a természet jelenségeit megértette, felfogta törvényszerűségeit”, olyannyira, hogy eszmélkedésében ettől fogva a valóságos élet értelmezésének alapja „mindig a marxista filozófia iránymutatása” lesz. A marxizmus felsőfokú dicséretét azonban mégis *A város peremén* elemzésekor fogalmazza meg. Ebben a versben, amely az *Elégiával* együtt költészete középpontját alkotja, József Attila a „marxizmus egyetemességét” éneklé, véli, majd ezt az észrevételt a következő megdöb-

bentő konklúzióval toldja meg: „Csak a munkásosztály világnézetével lehet megérteni a világmindenség törvényszerűségeit...”

Önként adódik a kérdés, hogy ha József Attila a marxizmus segítségével definitíve tisztázni tudta világnézetét, ha *mindig* a világegyetem törvényszerűségeinek megismerésére is alkalmas marxista filozófia iránymutatására hagyatkozott, vajon miért írta meg *A háló*, a *Reménytelenül*, a *Téli éjszaka* vagy az *Eszmélet* című verseket, amelyek az ember léthelyzetén, esélyein tűnődve páratlan erővel kérdőjelezik meg a jövőbe látó marxizmus optimizmusát. Ezzel a kérdéssel természetesen Bori Imre is szembenézett, s választ is adott rá: „József Attila évekig betegsége bilincseit hordozta magán, és jóval előbb vált képzelete, érzelmvilága, képalkotása ennek rabjává, mint a törékeny test.” Más szóval az egészséges, mert „tudatos jövőbe” látó, marxista József Attila verseit meg kell különböztetni a beteg, mert távlatot nem látó, végéskig reménytelen József Attila verseitől. Az opus ilyesféle kettéhasítása azonban merő képtelenség, hiszen József Attila – betegség ide, betegség oda – nagyon is tudatosan közelítette meg a lét azon dimenzióit, amelyekről a marxizmus álmodni sem tudott.

(*A kézirat lappangásának lehetséges oka*) Amikor Bori Imre harmincévesen pontot tett a kézirat végére, a Forum Könyvkiadó, intézményes publikálási lehetőséget biztosítva írónknak, már javában működött. Nyilván szíves örömet közzétette volna a monográfiát, hiszen az értekező próza terén igencsak szegények voltunk még, arról nem is szólva, hogy a mű marxista koncepciója feltétlenül féken tartotta volna az irodalmunk körül ólálkodó, prédára leső besúgókat is. Ennek ellenére Bori Imre félretette a kéziratot, aminek okát Bányai János próbálja megnevezni a könyv utószavában. Rámutat, hogy a könyv szemléletét későbbi írásaiban, így a József Attiláról szólókban is, Bori Imre „messze meghaladta, és később talán nem is gondolt jó érzéssel a József Attila-monográfia kéziratára”.

Ehhez a fontosnak látszó föltevéshez csak annyi kívánczok, hogy Bori Imre „jó érzés”-ének szertefoszlását a hatvanas évek elejének országos irodalmi konstellációi is siettették. Ebben az időszakban felgyorsul a nyugati művek behozatala és fordítása, minek következtében Bori Imre nézőpontja is gyorsan változik. *A „semmi ágán”* című, 1962-ben közzétett tanulmányában, kissé korábbi önmagával is perlekedve, már úgy találja, hogy József Attila szemlélete és a háborús, illetve a háború utáni egzisztencialista filozófia között számos rokon vonás fedezhető fel, amelyeket nem lehet a költő „elhatalmasodó betegségével magyarázni”. Nem, mert amikor a „maga léte foglalkoztatja, a szó legszorosabb értelmében is egzisztencialista – Kafka és Camus testvére, szellemi rokona”.

Érthető, hogy ebből a pozícióból az osztályharcos humanizmus felé már nem vezetett út.

## Egy régi-új könyv esélyei

Bori Imre: *József Attila költészete*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005

Az új Bori-könyv voltaképpen régi: 1959-ben íródott, csak eddig – ki tudja, miért – nem jelent meg. Hogy miért nem, azt most is csak találgatni lehet: a szöveg helyenkénti kidolgozatlansága, az utólagos javításokból adódó véglegesítetlensége aligha jöhet szóba. Azt a kis munkát, amely a könyv nyomdakésszé szerkesztéséhez kellett volna, a nagy munkabírású kitűnő szerző, ha igazán ambicionálja, könnyedén és gyorsan elvégezhette volna. De nem tette. Az ok tehát máshol keresendő. Magam két – egyelőre sem igazolni, sem elvetni nem lehetséges – föltételezést látok valószínűnek. Az egyik: ez a fiatalkori Bori-könyv (a szerző akkor harminc körül járt) nem elégitette ki szerzőjét. Nézetei tisztázásához szüksége volt a József Attila-életmű végiggondolására, de az, amit a maga számára sikerült tisztáznia, valamiért elégedetlenséggel töltötte el. A másik (s ez valószínűleg összefügg az elsővel): lehetséges, hogy a József Attila-kutatásban egyre inkább monopolhelyzetbe „emelkedő” Szabolcsi Miklóssal szemben nem akart „frontot” nyitni. (Ismeretes, hogy Bori Radnóti-könyve is, valamivel később, heves magyarországi ellenérzéseket váltott ki, okkal, ok nélkül támadták – már azok, akik egyáltalán tudomást vettek róla.) Mindez, persze, egyelőre pusztán spekuláció, a hagyatéék, mindenekelőtt a szerző levelezése ugyanis föltáratlan. Ám maga a probléma valós, s nagyon is gyakorlati következményekkel jár eldöntése. A kérdés ugyanis – eloldva immár a keletkezéstörténeti szituációtól – az: *tudománytörténeti dokumentumról* van-e szó, amely a kisebbségi magyar irodalmi gondolkodás ötvenes évek végi állapotáról referál, vagy *eleven irodalommagyarázatról*, mely befolyásolni képes a mai József Attila-értelmezést?

A kötetet nyilvánosság elé vezető (s elsődleges értelmezését utószavában mindjárt el is végző) Bányai János vélekedése, úgy tetszik, a második lehetőséget erősíti. Azzal, hogy a könyv megszületése után közel fél évszázaddal a teljes szövegű, önálló kiadás mellett döntött, s nem csupán egyes részletek nyilvánosságra hozatalát pártolta, benne van egy ilyen állásfoglalás logikája. Maga az utószó nyíltan nem foglal állást ebben a kérdésben, Bányai a szöveg belső ambivalenciáinak fölemlgetése ellenére, a mai hatástörténeti lehetőség mellett érvel. Azaz, mondjuk ki nyíltan, *nem* dokumentumot lát benne.

124 Bányai János a könyv alapjellegzetességét egy sajátos kettősségben, ambivalenciában látja. Egyrészt egy bizonyos „evolúciós aspektus” (355.), szerinte,

rányomja a bélyegét a könyvre, s „[a]z evolúciós szempontoz természetesen hozzátartozik a referencialitás aspektusa is. Bori Imre korai monográfiájában szoros kapcsolatot feltételez József Attila életrajza és költészete között. [...] Az élet és a mű szoros összetartozása, a műnek az életélmények és -tapasztalatok irányából való közvetlen értelmezése a pozitivistá irodalomtudomány hagyományainak fenntartása, ugyanakkor felismerhetők benne az ötvenes évek József Attila-recepciójának nyomai is” (355). Másrészt azonban, s ezt Bányai nyomatékosan aláhúzza, Bori „a szoros olvasás módszerét alkalmazó interpretációiban eltávolodik a közvetlenül referenciális olvasás gyakorlatától, fogalomhasználatában pedig a hivatalossá tett József Attila-értelmezések szótárától”. S Bányai szerint „[é]ppen ez a kettősség okozza [Bori] József Attila-monográfiájának ambivalenciáját. Egyik oldalon az irodalomtörténet-írás tiszteletben tartandó hagyománya és a kor irodalomszemléletének nyomása, másik oldalon pedig annak belátása, hogy sem a hagyományos irodalomtörténeti gyakorlat, sem a hivatalossá tett József Attila-kép nem alkalmas József Attila költészetének megértésére és irodalomtörténeti helyének pontosabb kijelölésére” (355). Ez az értelmezési keret, amelyben Bányai mozog, s a könyv jellegzetességeit leírni próbálja, a „korszerűség”-hez való igazodásról árulkodik. (Ez a „korszerűség”-igény, mellesleg, a vajdasági – egykor jugoszláviai – magyar szellemi élet egyik tartósan érvényesülő, helyzetkompenzatív trendje.) Aki tehát az ún. hermeneutikából és dekonstrukcióból vegyített irodalommagyarázó iskola vonzásában él, meg is nyugodhatna ebben a tipológiában, s úgy vélhetné, hogy a régi-új Bori-könyv, a „szoros olvasás” előnyei révén ma is eleven mű, amely nemcsak ma is haszonnal forgatható, de döntő vonatkozásban ma is versenyképes. Magam némileg másként látom a kérdést. Az „élet és mű szoros összetartozása”, amelynek képviseléséért Bányai megőrja Borit, szerintem – mondjon bárki bármit – releváns összefüggés, tagadása pedig szimpla kortünet. Ám éppen Bori Imre nézőpontjának ez a szerintem előnyös vonása teszi észrevehetővé a könyv bizonyos, nehezen tagadható avultságát. A József Attila-életrajz kutatása 1959-hez képest mára „csillagászati” magasságokba emelkedett. Ma már erről az életútról (s a mögötte álló személyiségről, gondolkodásmódról, kreativitásról) nemcsak frázisok (s az egyébként tanulságos kortársi folklorizáció megnyilvánulásai) állanak rendelkezésünkre, mint 1959-ben Borinak – ma már valóban sok mindent tudunk róla. (Ez a fölhalmozódott ismeret, persze, még ma sem tekinthető elegendőnek s lezárhatónak, még ma is sok a nyitott vagy homályban lévő kérdés.) Amit e téren, könyve írásakor, Bori Imre tudhatott, az édeskevés volt, s így „élet és mű szoros összetartozását” valló magyarázat nem is épülhetett föl rajta. Bizonyos tárgyidegen, külső, „ideologikus” vonás tehát óhatatlanul átjárja a könyv egész érvelését, s kevés vigasz, hogy ez az ideologikusság több ponton, előnyére, eltért a magyarországi, még meglehetősen

merev „vonal”-tól. (Ez ugyanis csak történeti, s nem aktuális előny.) Bori Imre tehát az életrajzi kutatás fejletlensége, sőt kialakulatlansága miatt szinte rákényszerült a „szoros olvasás”-ra, ha érdemben akart szólni az életműről. S kétségtelen, hogy a könyv legnagyobb s legelőbb erénye – ebben teljességgel egyetértek az utószóval – ebből a „szoros olvasás”-ból fakad. Bár ennek a módszernek is megvannak a maga korlátai, Bori irodalomérzékenysége, kreativitása, problémák és tendenciák iránti fogékonysága e téren érvényesül leginkább és legtisztábban.

A könyv értéke, megítélésem szerint, éppen ezért nem az összképben, hanem a részletekben, egyes fölismerések, megsejtések inspiratív erejében van. A tévesztések, félreinterpreterálások, persze, nem választhatók szét könnyedén a kitűnő, vagy legalábbis megfontolandó sejtésektől, meglátásoktól, de a könyv egészének végigolvasása s értelmezési ajánlatainak megfontolása megéri a fáradságot. (A József Attila-kutatóknak pedig ez egyenesen „kötelező”.)

Az elfogadhatatlan mozzanatok kiszemelgetése egyébként is teljességgel méltánytalan eljárás volna. A könyv inspiratív szerepe aligha érvényesülhet a „hibás” és a „jó” megállapítások valamiféle egyenlegének a fölállításával. Ami a szövegben össze van fonódva, azt együtt kell mérlegelni is, együtt kell – mint lehetséges értelmezési javaslatokat – végiggondolni. Hogy mire célok ezzel, az talán már a *Bevezető* első mondatainak idézésekor, önmagából is kitetszik: „József Attila központi helye századunk magyar irodalmának fejlődésében – írja Bori – immár vitathatatlan. Azok a nézetek, amelyek más költőket (Ady Endre, Babits Mihály, Erdélyi József, Illyés Gyula) helyeztek elébe és fölébe, lassan háttérbe szorulnak, és mind jobban meggyőződésé lesz, hogy József Attila életműve fejezi ki legtökéletesebben, legnagyobb művészi szinten, egyértelműen századunkat” (5.). Ennek az „erős” tézisnek az igazát egy József Attila-kutató hajlamos elfogadni, hisz egy, a múltból palackpostaként kiemelkedő megerősítést láthat benne munkája értelmét illetően. Mégis, úgy vélem, célszerű óvatosnak lenni. József Attila „központi helye” olyan pozíció, amelyet részben másokkal együtt tölt be, részben pedig nem egyszer s mindenkorra rögzített pozíció. Egy új, s még ki sem bontakozó kor embere, más horizontból ítélve meg az irodalmat, ha nem is gyökerelesen, de átrendezheti az erő-rangsort. Beszédes tény e vonatkozásban, hogy a Bori emlegette költők közül 1959 óta pl. Erdélyi és Illyés jelentősen veszített pozíciójából, s jó ideje már Babits köré is kérdőjelek rajzolódnak. A meg sem említett Szabó Lőrinc vagy Weöres Sándor viszont „föjlött”, előtérbe került. S a kanonizáló gesztusok, bár el- és kikerülhetetlenek, s nem is lehetünk meg nélkülük – már csak azért is óvatosan kezelendők, mert nemcsak az ítélet, de maga az értékelés *szempontja* is, bizonyos határok között, *mozog*. Hogy mi a nagyság kritériuma, abba pl. nem minden kor minden értelmezői irányá

számítja bele a kor kifejezésének követelményét. (Más kérdés, hogy ebben a követelményben én egyetértek Borival: az a költő, aki nem fejezi ki korát, az „örök emberi”-t sem képes artikulálni, hiszen az „örök” mindig csak az itt és mostban tapasztalható meg.)

Ha a könnyebbség kedvéért mégis példák idézésével kell illusztrálni a könyv erényeit és fogyatékoságait, erre is, arra is lehet hozni citátumokat. Egy példa a negatívumra: „1932-ben – írja Bori – a költő tisztázta világnézete minden kérdését. A marxizmus tanítása nyomán a világ, a természet jelenségeit megértette, felfogta törvényszerűségeit; természet, társadalom, költészet problémái egy egységes világkép egészét képezik tudatában. Ha a természetet tanulmányozza, ha a társadalmat vizsgálja, ha a költészet törvényein töpreng, a maga élete jelenségeit, vágyait, érzéseit méri, ha verset írt, mindezek egyszerre szólalnak meg. Egy világ ez most már, melynek törvényei ugyanazok, s a tudatos emberi viszonyulásban, de úgy, hogy ő maga is része ennek a nagy, átfogott valóságnak, a költészetben ez az egyetemesség nyilatkozik meg” (199.). Ez a passzus kétségkívül egy jól összefogott, kerek jellemzés, valami lényegesnek is a fölismerése, egészében mégis nem állja ki a próbát. Mondhatnánk, túl kerek, mesterségesen homogenizált, s nem veszi figyelembe azokat a mozzanatok, amelyek ekkor, 1932-ben is, latenszen, jelen voltak a költő gondolkodásában, később pedig annak kimondására készítetik, hogy „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol”. S az időzítés sem pontos, 1932 nem igazi szakaszhatár, sem az életben, sem a teoretikus gondolkodásban, sem – ami végül is döntő – a költészetben. Valamiféle cezúra inkább 1933-ban vagy még később mutatható ki. Így is érdem azonban, hogy a „törvény”-keresés valóságos igyekezetére Bori fölfigyel, és súlya szerint kezeli. Az erényekre, már csak „kihangosításuk” végett is, célszerű több példát is hoznunk. Egy apró, életrajzi mozzanat: Bori, Fejtő Ferencnek a Látóhatár 1954. 3. számában közölt emlékezésére támaszkodva, egy igen fontos és megvilágító erejű Kafka-mozzanatot emel be a kutatásba (310.) – egy olyat, amelyet a magyarországi kutatás máig nem integrált. (Ez persze nyilvánvalóan a magyarországinál akkor kedvezőbb jugoszláviai politikai klímára vezethető vissza. Budapesten a nyolcvanas évek végéig nemigen „illett” emigráns folyóiratok közleményeire hivatkozni, s így azok többnyire ki is maradtak a fölhasznált irodalomból, szűkítve, deformálva az értelmező munkát.) Egy másik, kifejezetten poétikai természetű fölismerését Bányai is idézi (360.), joggal. Az *Eszméletet*, ezt a tizenkét versből álló kompozíciót ugyanis Bori már „versciklus”-nak tekintette (226.), s egyben „filozófiai önéletrajz”-nak (222.). Ha tudjuk, hogy ez egyáltalán nem evidencia s a ma legismertebb (s elismertebb) József Attila-kutató, Tverdota György az *Eszmélet* ilyen fölfogásáról csak nemrég (2004) írt egy könyvnyi elemzést, s neki

még erősen érvelnie kellett amellett, hogy itt nem egy, 12 soros versről, hanem tizenkét, ciklusba rendezett költeményről kell beszélünk, akkor tudjuk kellően méltányolni Bori fölismerését. S ugyancsak megemlítendő ebben az összefüggésben József Attila szürrealizmusának kérdése (80.) is. Ezt az utószó szintén érdemként nevezi meg, s fölhívja a figyelmet arra, hogy a „szürrealista kaland” Bori szerint jelentős költői hozadékkal járt: „a dinamika, a mozgalmasság, a képbontás, az asszociációk merészsége, »a városi élet jelenségei és a hétköznapi élet szavai«, a tudatalatti világ megközelítése, a szürrealizmus »hajlama« a népi témák iránt” – mind-mind e kaland révén került be József Attila költészetébe (vö. Bányai, 357). Tverdota György viszont, aki tagadja a szürrealizmus költőnkre gyakorolt döntő befolyását, s az ún. *tiszta költészet* szerepét hangsúlyozza, egész ellencikket írt e témában (*József Attila szürrealizmusa és Bori Imre*. Alföld, 2006. 4. sz. 88–95.). Ez látszólag Bori ellen szól, nem tagadható. S tény, hogy az ún. *tiszta költészet*, amely francia mintára s valószínűleg Németh Andor intenciójára és közvetítésével került József Attila versgeneráló elvei közé, meghatározó inspiráció volt. Ebben Tverdótának igaza van, figyelembevétele nélkül nem is igazán érthető meg a *Medáliák* típusú versek természete. Ám, s ezt Tverdota ellenében is célszerű fönntartani, mindez nem teszi fölöslegessé a szürrealizmussal való megismerkedés figyelembevételét. Számomra Bori álláspontja e téren helytállóan s meggyőzőnek tűnik föl. (Egyébként Tverdota maga is jól tudja, csak itt nem veszi számításba, hogy József Attila intellektuális alkatára éppen egy integratív, különböző indíttatásokat a saját értelmezői horizontján egybevonó beállítódás a jellemző. S alighanem ez volt a helyzet a *tiszta költészet* és a szürrealizmus egyidejű figyelembevételekor is.)

A magam, meglehetősen speciális nézőpontja számára Bori Imre leginspiratívabb villanásai mégis azok, amikor a gondolkodás mechanizmusába világít be egy-egy megjegyzésével. A 311. oldal egyik jegyzetében (82. jegyzet) pl. így ír: „A megfogalmazás nehézsége az úttörés nehézségeivel magyarázható. A gondolatkapcsolások járatlan területeire hatolt be” – mármint József Attila. Ez s az ehhez hasonló, látszólag lazán odavetett megjegyzések, túl a szoros olvasásban érvényesülő interpretátori érzékenységen, úgy vallanak Bori észjárására, hogy ugyanakkor bevilágítanak magának a vizsgált műnek a képződésébe is. Az ilyesmik árulják el, hogy a szoros olvasás mechanizmusának hátterében Borinál valami mélyebb „logika”, valami érzékeny megfigyelési szempont is érvényesül, s ez a mintázat adja meg a jellegzetesen Bori Imre-s vonását értelmezéseinek. A mű tulajdonságainak és az azt létrehozó gondolkodásnak az összefüggése az irodalomról való gondolkodás egyik legizgalmasabb területe.

Bányai János, okkal s joggal, emlékeztet rá, hogy e régi s csak most nyilvánosság elé jutó könyv mellett Bori Imrének kb. ötven egyéb írása is van József Attiláról. Ezeket, mint Bányai is konstatálni kénytelen, szerzőjük soha nem gyűjtötte kötetbe, együttes – egymást kölcsönösen erősítő – kötetkiadásuk valamiért ugyancsak elmaradt. Nem tudom, ma újraolvasva ezeket az olykor csak pár flekkes (olykor persze szokásos méretű) cikkeket, milyen kép alakulna ki bennünk Bori 1959 utáni József Attila-értelmezéséről. Olvasmányemlékeim alapján (amelyek persze becsaphatnak) úgy gondolom, ezeket a cikkeket is érdemes lenne összeszedni, újraolvasni s kiadni. A Magyar Szóban s más, nem tudományos fórumon publikált rövid jegyzetek ugyan bizonyára jórészt véletlenszerű alkalmak szülöttei, „forgácsok” és „villanások”, de arról az irodalmi s intellektuális potenciálról, amelyet így is képviselnek, a mai viszonyok között hiba lenne lemondani. Mind az összeszűkülő és bezáródó vajdasági magyar szellemi életnek, mind a (megint) krízisen áteső József Attila-kutatásnak előnyére válna egy ilyen, posztumusz „figyelmeztetés”.

A doktriner illúziók bűvöletében ne mondjunk le arról, amink van, s ami – kis ráfordítással – elevenné tehető. Ne feledjük: nemcsak a régiek, az eljövendő, még csak ezután megszülető irodalommagyarázatok sem lehetnek „tökéletesek”. Ha ugyanis ezt tudjuk, meg tudjuk becsülni azt, ami mégis csak megszületett és még mindig segít bennünket világunk értelmezésében.

## „Elveszett nemzedék”

Aaron Blumm: *Csáth kocsit hajt*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Ha a kritikának lenne szava az elveszett nemzedékről szóló beszédhez, akkor talán elmondhatna valamit Virág Gábor új könyvéről, amelynek középpontjában generációja zsákutcába jutása áll. Virág prózája a szerző első közlései óta megtartotta generációs jellegét, melynek formajegyei mára kultúrkritikává nőttek. Virág Gábor nem tud nem reflektálni közelmúltunk politikai zajlásaira, miközben ironikus stílusát továbbfejleszti. Ami kezdetben az apák világával való infantilis szembenállás volt, az mára komoly elkülönböződéssé vált. A szerző azt a világot tárja elénk, amelyet az apák hagytak hőseire, s amelyben a maguk módján boldogulnak. Így épül ki egy második valóság, ami Virág Gábor prózájának a realitása egyben.

Virág *toposza* a zsákutca, az a *közös hely*, melyet a szerző egy kis közösséggel népesít be. Nagyon hasonlít a *közhelyre*, ha az itt élők nem egy közös létforma kialakítói lennének, amely gyakran kényszeres, meghasonlott. A zsákutca(k) a kötet első és utolsó előtti szövegének közös címe, amely mintegy keretet ad Virág Gábor prózáinak. Ismétlődések, áthajlások emelik egy magasabb esztétikai szintre ezeket a szövegeket, amelyek egy látszatra egyszerű történetet mesélnek el egy zsákutca különös lakóinak életéből a 90-es évek háborús éveiben. A keretforma azért is jó megoldás, mert egyrészt perspektívát ad a köztes elbeszéléseknek, másrészt ezek a köztes elbeszélések értelmezik a „hólapátos” elbeszélő zsákutcai pozícióját. Az olvasó sokszoros áttételeken keresztül jut el a Zsák utca világába, amely összes kellékeivel együtt nem más, mint közelmúltunk kritikája, paródiája.

Virág rövidprózának nevezi szövegeit. Szerénysége alig érthető, mert minden eszköze adott, hogy eme prózák történetek legyenek. Egy többszörös újraolvasás vagy egy egybeolvasás során könnyen regisztrálható a szövegek térideje, amelyet a kritika Dombos-történetként interpretált. Fontos kiemelni, hogy Virág Gábor stílusa a Dombos-történetek óta gazdagodott, amennyiben egy világgép perspektívája a valóságelemek beemelésével kiszélesülhet. Az elveszett nemzedékért nem kell kötelezően szomorkodni. Inkább örülni lehet annak, hogy valaki ma, teremő erejének teljében, meg tudta fogalmazni generációja életérzését. Olyan világ ez, amely a nyelvhasználatán keresztül érvényesül, így adva pofont az apák nemzedékének: a viszonylag

szűk szótár, a fiatalok mindennapjainak szegényes kellékei, lebujaiknak ismétlődő nevei egy felnőtt nem tudó nemzedék szűkös világát, egyben pedig a beszűkülésből való kitörési szándékát fejezik ki. Egyszóval, az elveszett nemzedékről szóló beszédhez a kritika Virág Gábor prózájából választhat magának szavakat.

Az *Urban Legends Go To Kisbegyés*, az *Élet a falun*, a *Miért szeretünk óvodába járni?* és *A krpilonac nappal is támad* című történetek Virág Gábor új kötetének reprezentásai. Semmis kis szövegek ezek, „üres dumák”, ahogy a szerző egy alkalommal mondja, stílusukat tekintve azonban „telítették”, világkép és forma tekintetében komplettek. Az *Urban Legends Go To Kisbegyés* című szövegekben arról kapunk információkat, hogy a szerző újításainak igenis van elméleti alapja, mégpedig a dekonstrukció. Az *Élet a falun* a Dombos-horizontot szélesíti ki. A *Miért szeretünk óvodába járni?* az infantilizmusnak ad novellai formát csattanóval a végén. *A krpilonac nappal is támad* egy éjszakai lebukás története, melyet az elveszett nemzedék tagjai népesítenek be. Érdekes, hogy az elbeszélő nem nevezi néven hőseit, egytől egyig J. monogrammal szerepelnek, így adva kifejezést a nemzedék arctalanságának.

A *Csáth kocsi hajt* című szöveg Virág Gábor új kötetének címadó rövidtörténete. Már első közlésekor is „relytéesnek” számított, melyről Faragó Kornélia írt külön kis tanulmányt, kiemelve „a szerzői, az elbeszélői és a szereplői alany” összefonódottságát. Könyvcímként a helyzet még összetettebb, a Kosztolányi–Csáth barátság irodalmi referenciáira hívja fel a figyelmet. Az Aaron Blumm néven író Virág szövegei az Esti Kornél-történetekre asszociálnak: Csáth kocsijába akár Esti is beülhetett volna. „A szereplő poétikája: a név. De elegendő-e a névre, mint kulturális kódfunkcióra, mint tetszőleges jelentésre alapozni? Elegendő-e megnevezni a figurát, s ezután már csak a befogadó Csáth-képére apellálni?” – teszi fel a kérdést Faragó. Mint ahogy van Csáth-, Kosztolányi-kép, úgy van már Aaron Blumm-képünk is, máskülönben a címadó kis történet nem kerülhetett volna a kötet élére. A címválasztás nehézségei a szövegbe is bekerültek, mely szerint az első változat „Ifjúkorom felejtései” címet viselte volna. Ez a cím mindent megmagyarázna, ha a másik változat nem bizonyult volna találóbbnak. A már kötetben gondolkodó Virág egy olyan kis történetet írt, amelyben absztrahálhatta poétikáját, prózafelfogását, stílusát. Generációs jellegű írásai közben olyan eszközök birtokába jutott, amelyek lehetővé tették számára a prózaírói érvényesülést: Aaron Blumm irodalmilag felnőtté vált, és Csáthtal kocsiázhat.

A viszonylag keveset író Virág stílusa alakulóban van, továbbfejlődése várható. Új kötetében több utat tár elénk, melyek irányvetelei egy lehetséges generációs kritika megszületését várják – előre jelezzik.

## Aaron Blumm vadul hajt

Aaron Blumm: *Csáth kocsit hajt*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Az Aaron Blumm írásaival ismerkedni szándékozó olvasónak az eddigi szétszórt folyóiratközléseken és a kishegyesi Blumm–Szerbhorváth–Mirnics triász által jegyzett, 1998-ban megjelent *Dombosi történetek* című gyűjteményen kívül végre egy önálló kötet is rendelkezésre áll. A Forum Kiadó által az idei könyvhétre megjelentetett nem túl testes, *Csáth kocsit hajt* címet viselő kötet összesen huszonöt írást, a könyv műfaji önmeghatározása értelmében rövidprózát tartalmaz. A könyvborítón olvasható szerzői név mögött – és ez mára már kevesek előtt titok – pedig a vajdasági ifj. Virág Gábor áll (tovább árnyalja a játékot annak felidézése, hogy Darvasi egyik könnymutatványosa is ezt a nevet viseli). Az elmúlt másfél évtized magyar irodalmában nagy divattá vált álnévhasználat (Esterházy Pétertől Talamon Alfonzig rendkívül sok példa sorolható) az irodalmi köznyelv része lett, funkciója már nem a rejtőzködés, az inkognitó megőrzése, hanem a szerepjátszás, az alakváltás és nem utolsósorban a hús-vér szerző szövegektől való eltávolítása és egy fikatív, az írásoknak mégis valamiféle egységes alapot adó auktor beiktatása a befogadás és az alkotás folyamatába. A civil és az írói személyiség közötti különbség tételezése, az írás mint szerep problematikája máris felvillantja az első, ha nem is legfontosabb kapcsolódási pontot a kötet címében szereplő Csáthtal. A Brenner Józsefként tevékenykedő, szépirodalmi munkásságát azonban következetesen Csáth Gézaként jegyző író ezen túl nyilvánvalóan születési helyét tekintve is fontos figura lehet a vajdasági irodalom alkotói, így Aaron Blumm számára is. A szerzők írásaiban rendre visszatérő narkotikumok használata, a kábítószeres befolyásoltság látás- és érzékelésmódjának szövegszervező sajátságai szintén kapcsolatot létesíthetnek a két korpusz között. Csáth legendája és alakja fontos kiindulópontnak, origónak is tekinthető, talán egyfajta irodalmi apafiguraként is értelmezhető a Délvidék irodalmában, de legalábbis Aaron Blumm magánmitológiájában. A cím második felének interpretációja során az asszociációs láncban mindenképpen az első a Tudósok nevű formáció és a közelmúltban elhunyt Bada Dada Tibor által előadott, közismert zeneszám, az *Apa kocsit hajt*. Az Apa és a Csáth kifejezések az intertextuális játék értelmében akár fel is cserélhetőek, így Csáth irodalmi apa-figuraként való értelmezése még inkább alátámasztható. A Bada Dada-számhoz való viszony ezenkívül az avantgárral és a neoavantgárral való kapcsolatot, ennek szövegalkításban itt-ott megfigyelhető sajátságait

is előrevetíti (nagyon jó példa erre a szövegformálás, a radikális tipográfiai eljárások alkalmazása, az írott szöveg lehetséges vizuális aspektusainak kihangsúlyozása és az ezzel kapcsolatos szélsőséges kísérletező kedv), így a csáthi mellett egy attól nagyban eltérő, de a vajdasági magyar irodalomban elsősorban az Ex-Symposion révén mindig is erőteljesen jelen lévő hagyományba is beágyazza magát a kötet.

E két fontos és mindenképpen hangsúlyosan jelölt hagyomány mellett természetesen több író, filozófus idéződik meg valamilyen formában a könyv lapjain, noha nem mondható, hogy Blumm prózájában kifejezetten nagy szerepe lenne az intertextualitás alakzatainak. Ennek ellenére mottókban, szövegrészletekben Cervantestól Nietzschéig több szerző kerül elő, a magas irodalom toposzai, legfontosabb szerzői mellett azonban a populáris kultúra alakjai (Zámbó Jimmy, Cindy Crawford) is felbukkannak egymás kontextusát gyengítve, a szövegeket eklektikussá téve és minden megnyilvánulást – éppen emiatt a radikális keveredés miatt – valamiféle ironikus felhanggal ellátva. Az explicit módon jelölt kapcsolódási pontokon túl azonban talán más magyar irodalmi párhuzamok vizsgálata is releváns szempont lehet. A Tar Sándor prózájával, elsősorban *A mi utcánk* című kötetrel való összevetés a *Zsákutcá(k)* és *Zsák utca(k)* címet viselő szövegek esetében kínálja fel magát egész egyértelműen. A Tar-prózával való rokonság azonban nemcsak itt, hanem több rövid szövegben is megfigyelhető. A szociografikus igény természetesen nem teljes Blummnál, és beszédmódja is egészen más, ugyanakkor figurái, jellegzetes helyszínei és az általános miliő rendkívüli hasonlóságot mutatnak. Bár Blummnál nincs meg a teljes, lezárt történetek elmondására való igény, és szövegszerkesztési eljárásai kevésbé klasszikusak, mint ahogy azt Tar Sándor írásaiban megszokhattuk, a falu életének bemutatása mindenképpen összeköti a szövegeket. Mindkét szöveguniverzumban gyakoriak a lecsúszott, periférián tengődő, gyakorta mentális problémákkal, alkoholizmussal küzdő figurák, a jellegzetes falusi kocsmák és törzsvendégeik és mindkét esetben ezzel az atmoszférával szükségszerűen együtt járó kilátástalanság lengi be az írásokat, adja meg azok alaphangulatát. *A mi utcánk* Dorogija, Hesz Jancsija, Sudákja, Papp Terkája és a fiatal vajdasági szerző Nikolája, Etus nénije, Pesti Karesza kétségtelenül egymás sorstársai, irodalmi rokonai. Közös továbbá a szövegekben – és ez az aspektus a Blumm-írások esetében ha lehet, még erősebb – hogy a fent említett téma és jellegzetes szereplők ellenére nem a tragikum az uralkodó minőség, hanem inkább a humor, elsősorban a szatirikus és groteszk humor, és az ezáltal létrejövő tragikomikus feszültség a jellemző. Az abszurd és a groteszk elemek feltűnő dominanciája a Blumm-szövegekben pedig egy Tar Sándor szociografikus-realista világtól rendkívül távol eső korpuszt is bekapcsolhat, mégpedig Podmaniczky Szilárd rövidprózáit. Míg Tar Sándor prózájával főként a tematikus egyezések kötik össze a Blumm-kötet írásait, addig Podmaniczky első kötetei, a *Megyék egy kört az avázon*, a

*Vastag sapka* vagy akár a *Képlapok a barlangszájából* elsősorban beszédmódjuk miatt kínálják fel az összehasonlítás lehetőségét. A rövid, skiccszerű, éppen csak felvillantott kis történetekhez és jelenetekhez való vonzódás, a képzelet, furcsa képzettársítások és abszurd, már-már szürreális képek mindkét rövidpróza-világra jellemzőek. Blummnál például egészen gyakoriak az ehhez hasonló részletek: „...az Iszlám Férfiak Társasága azért szívesen fogad. Számos poént mondanak, férfi vagyok én is. Márta néni, miközben rakom ki a bűvös kockát, megkérdi, meddig leszek még gyerek. Beremeg a jobb fülemben a dobhártya, ezért sok fokhagymát eszek. Az Iszlám Férfiak társasága hozsonál: – Ótatánk az első nagy háború alatt orosz fogságba kerülén gmüzlít evett” (*Urban Legends Go To Kisbgyes*). Vagy: „Kék gyertya, amelyik most nem ég, egy tyúk szeme, amint néz, miközben hátul vagyok az udvarban, adok enni az állatoknak, a lelki válságban szenvedő kutyám nem is látszik. A kék öngyújtó eltűnt pillanatnyilag valahova, tegnap nem írtam, hogy van egy piros-szürke macska is, amely állandóan figyelni ezeket a dolgokat...” (*Volt egy zöld farkas*)

Blumm nyelvhez való viszonya és ebben a valóság és nyelv viszonyáról implikálódó képe tehát nagyon emlékeztet Podmaniczky elképzeléseire. De milyen nyomok találhatóak a szövegben erre vonatkozóan? Természetesen meglepő lenne, ha egy irodalomelméletileg és bölcseletileg is láthatóan felkészült szövegvilágban a nyelv valóságtükröző elképzelésével találkozánk, ehelyett nyilvánvalóan a nyelv teremtőerejét, konstruktív és ezért elsődleges szerepét hangsúlyozzák ezek az írások. *Az én halottak napi történetem* című írás elbeszélője például édesapja történetét vázolja fel, akit nem tanítanak meg az úgynevezett „csúnya” szavakra, mondván, hogy azok jelentéstartománya üres, jelöltek nem léteznek, hiszen a világban nincsenek „csúnya” dolgok. S mivel az édesapa nem kerül e szavak birtokába, a világ ezen része valóban hozzáférhetetlenné válik számára. Hisz ha nincs szó, nincs meg a hozzá tartozó valóságdarab sem, azaz a hiányos nyelvi kelléktárral rendelkező szubjektum számára nem elérhető: „Édesapám pedig ott állt megfürödve a felemás szókészletével. Senkiről nem bírt rosszat mondani, mert nem voltak hozzá szavai, és mert nem voltak szavai, rosszat gondolni se tudott róluk. Ezért védtelen maradt, minduntalan becsapták, és összeröhögtek a háta mögött.” A blummi értelmezés szerint tehát a valóság a nyelvtől nem független, hiszen maga a nyelv teremti meg azt. S így aztán az irodalom feladata nem lehet a valóság tükrözése, s nem lehet mimetikus funkciója egyik művészeti ágának sem, ahogy a már citált, egyik *Urban Legends Go To Kisbgyes* című szövegben egyértelműen megfogalmazódik: „Arra gondoltam, hogy a művészet messziről lefossa a valóságot. De nem akartam csúnya szavakat használni.” Az érintkezés tehát nem a régen elgondolt elv szerint történik, a művészet nem utánozza, hanem létrehozza a valóság egy-egy darabját. Az Aaron Blummszövegeket ezért – bár kétségtelenül lehetnek hasznos és releváns eredményei – nem feltétlenül hatékony referenciális szempontok alapján értelmezni.

Aaron Blumm, a fiktív szerző ugyanis füttyöl a valóságra. Legfontosabbnak nem azt tartja, mi az, ami megtörtént vagy megtörténik, hanem hogy mi az, ami megtörténhet („Arra gondolok mi történhet még.”), nem a dolgok aktualitása, konkrét megvalósulása érdekli, hanem a potencialitás, az elképzelhető variációk, a lehetőségek. Az aktuális világ feltérképezése helyett a különböző lehetséges világok modellezése az igazi terepe, ahol igen otthonosan mozog.

Ennek megfelelően Blumm óriási képzelőerővel rendelkezik, szövegei egy meglódult fantázia működésébe, határtalan birodalmába engednek betekintést. Mindehhez birtokában van a szükséges nyelvi eszköztár, szókincs és kellő stilisztikai érzék, bár azt is meg kell jegyezni, hogy a szövegek nem ritkán kissé nyersnek, megformázatlannak tűnnek, mintha hasznukra lehetett volna még egyszeri átolvasás, újragondolás. Helyenként hányavetinek, összecsapottnak tűnnek a kötet írásai, olyan „lusta” szerző alkotásainak, aki nem mindig bibelődik a megfogalmazással és a feszes szerkezettel, mert valószínűleg nem ezt tartja az írások legfontosabb tétjének. Ha pedig így fogjuk fel, akár tudatos eljárás eredményének is tulajdoníthatjuk ezt a kissé hányaveti szövegegyütttest. Lehetséges, hogy azért marad kibontatlanul és átfésületlenül rengeteg ötlet és érdekes kísérlet, mert Aaron Blumm hasonlóképpen ír, mint ahogyan Virágék vásárolnak a kínai boltban (*Virágék a kínai boltban*). Összeszednek minden kacatot, hasznosat, haszontalant, különösebb megfontolás vagy meggondolás nélkül, s aztán majd meglátják, mire lesz jó. Ennek megfelelően a tárgyalt írások metaforája is lehet egy kínai bolt, ahol a külön-külön látszólag haszontalan, sokszor giccses, felesleges, gyakran nem túl igényesen elkészített holmik összessége valami egészen különleges, sajátos, eklektikus esztétikumává válik. Mint egy montázs, melynek darabjai nem biztos, hogy külön-külön is minden esetben megállják a helyüket, de a gyengébb és erősebb alkotórészek együttese végül valamiféle értékelhető és különleges produktumot hoznak létre. Úgy tűnik tehát, hogy Blumm nem babrál apró dolgokon, nem mindig csiszolja a lehető legtökéletesebbre a megfogalmazást, nem feszesíti a szerkezetet, hanem erős tempóban, neki-nekilóduló fantáziájára támaszkodva halad előre a szövegalakításban.

A kötet címadó novellájában az elbeszélő Csáth mellett utazik, és kéri, hogy hajtson lassabban, Csáth azonban elengedi a füle mellett a kérést: „Csáth vadul hajt, többször is erőteljesen rálép a gázpedálra, hiába mondom neki, hogy ne. Emlékszem, sáros és hepehupás az út, mondom Csáthnak, hogy menjen kicsit lassabban, de nem hallgat rám.” Nem hajt lassabban Aaron Blumm sem. S talán épp ez ennek a prózának a legfontosabb jellemzője, hogy szerzője egészen biztosan mehetne lassabban és megfontoltabban, de mégsem ezt teszi, hanem vadul hajt előre, sokszor zsákutcába juttatva szövegeit és olvasóját is, nem mindig válaszolva az említett novella elbeszélője által Csáthhoz intézett kérdésre, hogy „Most mi van?”